त्रैपुरः, पुं, (त्रिपुर एव। स्वार्थे अण्।) त्रिपुर-देशः। तत्पर्य्यायः। डाहलः २ चैद्याः ३ चेदिः ४। इति हेमचन्द्रः। ४। २२॥ (देशोऽयं कामरूपस्य सीमाप्रदेशः। यथा, कामाख्यातन्त्रे।

"कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्व्वतम्।
कामरूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि॥"
कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्व्वतं यावत्॥

त्रिपुरस्य राजा। यथा, महाभारते।२।३१।५८।
"माद्रीसुतस्ततः प्रायाद्विजयी दक्षिणां दिशम्।
त्रैपुरं स्ववशे कृत्वा राजानममितौजसम्।
निजग्राह महाबाहुस्तरसा पौरवेश्वरन्॥"

तद्देशवासिनि, पुंभूम्नि। यथा, मात्स्ये। ११३। ५३।
"कोशलाः कोसलाश्चैव त्रैपुरा वैदिशास्तथा॥"

त्रिपुराधिष्ठितासुरभेदे। यथा, हरिवंशे। १२६। ५४।
"येनोद्धृतास्त्रैपुरा मायिनो वै
दग्धा घोरेण वितथान्ताः शरेण॥")

त्रैलोक्यं, क्ली, (त्रिलोकी एव। चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ्।) त्रिलोकी। यथा, मार्कण्डेये।
"त्रैलोक्यमेतदखिलं रिपुनाशनेन
त्रातं त्वया समरमूर्द्धनि तेऽपि हत्वा॥"

त्रैलोक्यविजया, स्त्री, (त्रैलोक्यस्य विजयो यस्याः। एतस्याः सेवनेन हि त्रैलोक्यमधीनमिव प्रतिभातीति ज्ञानात् तथात्वम्।) भङ्गा। इति शब्दचन्द्रिका॥ भाङ् इति ख्याता॥

त्रैविद्यः, पुं, (ऋग्वेदयजुर्व्वेदसामवेदरूपास्तिस्रो विद्या यस्येति त्रिविद्यास्ततः स्वार्थे अण्। यद्वा, तिस्रो विद्या अधीते वेद वा।"तदधीते तद्वेद।" ४।२।५९। इति अण्।) त्रिवेदज्ञः। त्रिविद्यावेत्ता। यथा। मनुः। १२। १११।
"त्रैविद्यो हेतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्म्मपाठकः।
त्रयश्चाश्रमिणः पूर्व्वे परिषत् स्याद्दशावरा॥"
(व्रतविशेषे, क्ली। यथा, मनुः। २। २८।
"स्वाध्यायेन व्रतैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्यया सुतैः।
महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते तनुः॥"
"त्रैविद्याख्येन च व्रतेन।" इति तट्टीकायां कुल्लूकभट्टः॥ वेदत्रयप्रतिपाद्ये, त्रि। यथा, भागवते। ६। २। २४।
"धर्म्मं भागवतं शुद्धं त्रैवेद्यञ्च गुणाश्रयम्॥"
"त्रैवेद्यं वेदत्रयप्रतिपाद्यं गुणाश्रयं यमदूतानां धर्म्मम्।" इति तट्टीकायां स्वामी॥)

त्रोटकी, स्त्री, रागिणीविशेषः। इति हलायुधः॥

त्रोटिः, स्त्री, (त्रोटयति भिद्यतेऽनयेति। त्रोटि+ "अच इः।" उणां। ४। १३८। इति इः।) चञ्चुः। कट्फलम्। पक्षी। मीनभेदः। इति मेदिनी। टे, १८॥

त्रोटिहस्तः, पुं, (त्रोटिश्चञ्चुर्हस्त इव ग्रहणसाधनं यस्य।) पक्षी। इति शब्दचन्द्रिका॥

त्रोटी, स्त्री, (त्रोटि+ कृदिकारादिति वा ङीष्।) त्रोटिः। इति शब्दरत्नावली॥

त्रोत्रं, क्ली, (त्रायते शिष्यते नियम्यतेऽनेनेति। त्रै पालने+"कृषिचादिभ्य इत्रोत्रौ।" उणां। ४। १७२। इति उत्रः।) गवादिताड़नदण्डः। पाँचनी इति ख्यातः। तत्पर्य्यायः। प्राजनम् २ तोदनम् ३ प्रवयणम् ४। गजस्य तोदनदण्डः। तत्पर्य्यायः। तोत्रम् १ वेणुकम् २ इत्यमरभरतौ॥ अस्त्रम्। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥ आरूपक्रिया। व्याधिभेदः। इति संक्षिप्तसारे उणादिवृत्तिः॥

त्रौक, ऋ ङ गत्याम्। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वां-आत्मं-सकं-सेट्।) चतुर्द्दशस्वरी। रेफमध्यः। ऋ, अतुत्रौकत्। ङ, त्रौकते। इति दुर्गादासः॥

त्र्यक्षः, पुं, (त्रीणि अक्षीणि नेत्राणि यस्य। ततः समासान्तषप्रत्ययः।) शिवः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा, महाभारते। ३। १०६। ११।
"आससाद महात्मानं त्र्यक्षं त्रिपुरमर्द्दनम्॥"
दैत्यविशेषः। यथा, भागवते। ७। २। ४।
"भो भो दानवदैतेया द्विमूर्द्धंस्त्र्यक्ष! शम्बर!।
शतबाहो! हयग्रीव! नमुचे! पाक! इल्वल!॥"
नेत्रत्रयविशिष्टे, त्रि। यथा, महाभारते। २। ४३। १।
"चेदिराजकुले जातस्त्र्यक्ष एष चतुर्भुजः॥")

त्र्यक्षरः, पुं, (त्रीणि अक्षराणि यत्र।) घटकः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (त्रीणि अकारोकारमकारात्मकानि अक्षराणि यत्र। प्रणवादौ, त्रि। यथा, मनुः। ११। २६६।
"आद्यं यत्त्र्यक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन् प्रतिष्ठिता।
स गुह्योऽन्यस्त्रिवृद्वेदो यस्तं वेद स वेदवित्॥"
छन्दोभेदे, क्ली। यथा, वाजसनेयसंहितायाम्। ९। ३१।
"विष्णुस्त्र्यक्षरेण त्रीँल्लोकानुदजयत्तानुज्जेषम्॥"
"विष्णुस्त्र्यक्षरेणाक्षरत्रयात्मकेन छन्दसा तान् तादृशान् मनुष्यानुज्जेषमधिकं जयेयम्।" इति वेददीपे महीधरः॥)

त्र्यङ्गटं, क्ली, (त्रिभिरङ्गैरट्यते गम्यते इति। त्र्यङ्ग+अट्+घञ्। शकन्ध्वादित्वादलोपः।) शिक्यभेदः। धौताञ्जनी। इति मेदिनी। टे, ४४॥

त्र्यङ्गटः, पुं, (त्रिभिरङ्गैरटतीति। अट्+अच्।) धौताञ्जनी। शिक्यभेदः। ईश्वरः। इति हेमचन्द्रः॥

त्र्यञ्जनं, क्ली, (त्रयाणां अञ्जनानां समाहारः।) अञ्जनत्रयम्। यथा, कालाञ्जनं पुष्पाञ्जनं रसाञ्जनम्। इति राजनिर्घण्टः॥

त्र्यध्वगा, स्त्री, (त्रिषु अध्वसु मार्गेषु गच्छतीति। गम+डः।) गङ्गा। इति त्रिकाण्डशेषः॥

त्र्यम्बकः, पुं, (त्रीणि चन्द्रसूर्य्याग्निरूपाणि अम्बकानि नेत्राणि यस्य। शिवः। इत्यमरः। १। १। ३५॥ (यथा, ऋग्वेदे। ७। ५९। १२।
"त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनम्॥"
"त्रयाणां ब्रह्मविष्णुरुद्राणामम्बकः पिता।"इति ऋग्वेदभाष्ये सायनः।) एकादशरुद्राणामन्यतमः। यथा, मात्स्ये। ५। २९—३०।
"अजैकपादहिर्ब्रध्नो विरूपाक्षोऽथ रैवतः।
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः॥
सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी चापराजितः।
एते रुद्राः समाख्याता एकादशगणेश्वराः॥")
शिवांशचन्द्रशेखरनामकपौष्यराजपुत्रः। यथा,
"एवं तिसृणामम्बानां गर्भे जातो यतो हरः।
अतस्त्र्यम्बकनामाभूत् प्रथितो लोकदेवयोः॥
स राजपुत्रः कौमारावस्थां प्राप यदा तदा।
सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो जिष्णोस्तुल्यो बभूव ह॥
बले वीर्य्ये प्रहरणे शास्त्रे शीले च तत्समः।
नान्योऽभून्नृपशार्दूल! नो वा भूमौ भविष्यति॥
अभिषिच्याथ तं राजा कुमारं बलवत्तरम्।
दशपञ्चैकवर्षीयं सर्व्वराजगुणैर्युतम्॥
तिसृभिः सह भार्य्याभिर्व्वनं पौष्यो विवेश ह।
वृद्धोचितक्रियां कर्त्तुं राजा परमधार्म्मिकः॥
गते पितरि राजा स वनवासं महाबलः।
सर्व्वां क्षितिं वशे चक्रेऽमात्यैः स चन्द्रशेखरः॥
सार्व्वभौमो नृपो भूत्वा राजभिः परिषेवितः।
अमरैरिव देवेन्द्रो विजहार श्रिया युतः॥
एवं पौष्यसुतो भूत्वा त्र्यम्बकः प्राप्य निर्वृतिम्।
ब्रह्मावर्त्ताह्वये रम्ये करवीराह्वये पुरे॥
दृषद्वतीनदीतीरे राजा भूत्वा सुमोद ह॥"
इति कालिकापुराणे ४९ अध्यायः॥*॥
अन्यत् चन्द्रशेखरशब्दे द्रष्टव्यम्॥

त्र्यम्बकसखः, पुं, (त्र्यम्बकस्य महादेवस्य सखा बन्धुः। "राजाहःसखिभ्यष्टच्।" ५। ४। ९१। इति टच्।) कुवेरः। इत्यमरः। १। १। ७१॥

त्र्यम्बका, स्त्री, (त्रीणि चन्द्रसूर्य्याग्निरूपाणि अम्बकानि नेत्राणि यस्याः।) दुर्गा। यथा,—
'सोमसूर्य्यानलास्त्रीणि यस्या नेत्राणि अम्बिका।
तेन सा त्र्यम्बका देवी मुनिभिः परिकीर्त्तिता॥")
इति देवीपुराणे ४५ अध्यायः॥

त्र्यहस्पर्शः, पुं, (त्र्यहं चान्द्रदिनत्रयं स्पृशतीति। स्पृश+पचाद्यच्।) त्रिदिनस्पृक्। तिथित्रयस्पर्शयुक्तमहः। इति ज्योतिषम्॥

त्र्यहस्पृशं, क्ली, (त्र्यहं स्पृशतीति। स्पृश+ "इगुपधज्ञेति।" ३। १। १३५। इति कः।) त्र्यहस्पर्शः। तथा च वशिष्ठः।
"एकस्मिन् सावने त्वह्नि तिथीनां त्रितयं यदा।
तदा दिनक्षयः प्रोक्तस्तत्र साहस्रिकं फलम्॥
फलमिति वैदिककर्म्मपरम्॥
अधिमासे दिनपाते धनुषि रवौ भानुलङ्घिते
मासि।
चक्रिणि सुप्ते कुर्य्यान्नो माङ्गल्यं विवाहञ्च॥
इति भीमपराक्रमः॥
दिनपाते दिनक्षये।
त्र्यहस्पृशं नाम यदेतदुक्तं
तत्र प्रयत्नः कृतिभिर्व्विधेयः॥
विवाहयात्राशुभपुष्टिकर्म्म
सर्व्वं न कार्य्यं त्रिदिनस्पृशे तु॥"
इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥